

II. Rákóczi Ferenc *Confessio Peccatoris* című kézírata*A Confessio Peccatoris kiadástörténete*

A magyar történet- és irodalomtudomány régi adóssága II. Rákóczi Ferenc *Confessio Peccatoris* című művének kritikai kiadása. A pontos, megbízható latin szöveg hiánya a magyar fordítások minőségét, használhatóságát is megkérdőjelezi. A közelmúltig R. Várkonyi Ágnes irányította a kézirat kiadását, azonban halála megakadályozta abban, hogy a megjelent kötetet kézbe vehesse. Tanulmányunkban előbb vázoljuk, miként alakult a szöveg kiadásának története,² majd a kézirat sajátosságairól és Rákóczi szövegformálási munkájának egy aspektusáról, a javításokról adunk számot.

A *Confessio* létezéséről már II. Rákóczi Ferenc halála után néhány évvel, az *Emlékiratok* 1739-es hágai kiadása óta tudhatott a tudományos világ. Az 1848-1849-es szabadságharc zászlóalj-parancsnoka, a párizsi emigrációban élő Grisza Ágost több éves keresés után, a Bibliothèque nationale egyik könyvtartisztjének segítségével találta meg, 160 évvel ezelőtt, 1858 márciusában. A Magyar Tudományos Akadémiával közölte a hírt, de nagyrészt a feszült belpolitikai légkör miatt – jócskán a Kiegyezés előtt vagyunk – kezdetben nem gondolhattak a lázadó fejedelem kéziratának kiadására. Így Grisza nem siettetette a kiadás ügyét, mindennapi munkája mellett, sza-

¹ A kiadástörténet ismertetése Dénesi Tamás, a szövegforrás bemutatása Kiss Dániel, a javítások és a betoldások elemzése Takács László munkája. A tanulmány szerzői és Tóth Ferenc dolgoznak a *Confessio Peccatoris* latin szövegének új, kritikai kiadásán.

² A szövegkiadás története az 1960-as évekig viszonylag ismert: Jakus Lajos és R. Várkonyi Ágnes részletesen tárgyalta, nemrég pedig Tüskés Gábor foglalta össze és egészítette ki azt. JAKUS Lajos (1976), Rákóczi Önvallomásainak kiadása, *Vigilia* 687-691; R. VÁRKONYI Ágnes (2007), Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művében. In BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla (szerk.), *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, Kolozsvár, 167–198.; R. VÁRKONYI Ágnes (2015), „In Nocte Nativitatis Domini...” A karácsonyi elmélkedés Rákóczi *Confessio peccatoris* c. művében, *Egyháztörténeti Szemle* 16/61–81.; TÜSKÉS Gábor (2016), A *Confessio peccatoris* kiadás- és fordítástörténetéhez, In BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya (szerk.), *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, Debrecen, 138–148.; Utóbbi más címmel: Tüskés Gábor (2017), Az önéletrajzi és a vallási műfajok határán: a *Confessio peccatoris* kritikai kiadása elé, In MOLNÁR Gergely (szerk.), *Történetek a magyar nemzet múltjából, A Nemzetstratégiai Kutatóintézet történeti tárgyú konferenciáinak összefoglaló tanulmánykötete*, 70–77.

badidejében másolta le a kéziratot. Ez a munkája közel egy évtizedig tartott. Hazatérése után, 1872-ben adta át másolatát az Akadémia Történelmi Bizottságának, amely a fejedelem születésének közelgő 200. évfordulójára tervbe vette összes munkájának kiadását. Első kötetként a *Confessiót* akarták megjelentetni.

Sajnos, az fel sem merült, hogy a Grisza által másolt szöveget a kiadás előtt összevessék a kézirattal. Pedig egy rejtélyes esemény következtében rövid ideig erre esély mutatkozott. Grisza munkájának egy része ugyanis a nyomdába adás előtt elveszett. A Bizottság tervbe vette, hogy a párizsi kéziratot három hónapra kölcsönzi, illetve új másolatot készítet. Ezzel esély nyílt volna arra, hogy új, ellenőrzött másolat kerüljön nyomdába. Erre azonban nem került sor, mivel egyrészt az eredeti kéziratot nem adták oda, másrészt a kérdéses rész előkerült. A javításra felkért korrektor, Ponori Thewrewk Emil tehát nem Rákóczi kézírata alapján, hanem találomra javította a másolási hibákat, illetve azokat a helyeket, amelyeket ő másolási hibáknak gondolt. A kiadás³ így törvényszerű módon sok másolási és sajtóhibát tartalmaz. A kötet végi hibajegyzék 111 hibát sorol fel. Grisza a kinyomtatott mű saját példányában állítólag 552 javítást tüntetett fel. Mivel a Grisza-féle kézirat ma már nincs meg, nem tudjuk eldönteni, a megjelent szöveg sok hibája a másolás vagy a hanyag kiadás következménye-e. Minden bizonnyal leginkább az Akadémia koncepciójának hiányát okolhatjuk a pontatlan kiadásért. Hiba volt ugyanis, hogy a kiadás előtti szöveget nem vetették össze az eredeti kézirattal, továbbá nem látták el magyarázó és filológiai jegyzetekkel. Nem készítettek hozzá bevezető tanulmányt sem, csupán a kézirat megtalálásának körülményeit is magába foglaló rövid előszó került a kiadás elejére – Fraknoi Vilmos tollából. Tehát a nem hiteles latin szöveg alapján készültek a fordítások.

1953-ban, a Rákóczi szabadságharc kezdetének 250. évfordulóján a MTA II. Osztálya és Történettudományi Intézete programjába vette a *Confessio peccatoris* kritikai kiadását. Erre Révész Imre javaslatára került sor, aki új, szemelvényes fordítást készített és munkája közben felismerte az 1876-os latin kiadás hiányosságait. Javaslatára a Történettudományi Intézet 1954-ben beszerezte Párizsból az eredeti kézirat mikrofilmjét. A másolatok elkészítése közel három évig tartott. 1957-ben a latin szöveg gondozására és sajtó alá rendezésére Juhász Lászlót kérték fel, a bevezetés és a jegyzetek megírásával Révész Imrét bízták meg. A két kiváló szakember latin kiadásban gondolkodott, az akadémia II. Osztálya ellenben felvetette a kétnyelvű, latin-magyar kiadás gondolatát. Révész több okból sem tartotta helyesnek a teljes bilingvis kiadást.

³ *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes Principis Christiani e codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis* (1876), Budapest.

Az MTA Történettudományi Bizottsága és II. Osztálya javasolta a kötet felvételét az Akadémiai Kiadó távlati tervébe. A kiadó 1959-ben szerződést kötött a kéziratra, egy idő után azonban ellentét támadt Juhász és Révész között a kiadást illetően. Juhász bírálta Révész tárgyi jegyzeteit és bevezetőjét, nem készítette el ezek latin fordítását, és adós maradt a szövegkritikai jegyzetekkel. Nem akarta lektoráltatni az általa végzett munkát, és saját, újraindítandó sorozatában akarta megjelentetni a kötetet. 1960 októberében Juhász lemondta a munka folytatását. Révész legépelte az átdolgozott bevezetést és a jegyzeteket, majd felajánlotta kéziratai egy példányát a Sárospataki Tudományos Gyűjteménynek. Összeállította a kiadásra vonatkozó, birtokában lévő közel kétszáz lapnyi gyűjteményét.⁴ Mivel a kézirat nem készült el, az Akadémiai Kiadó 1964 februárjában felbontotta a szerződést.

Juhász László a mikrofilm fotokópiája alapján dolgozott és alapos munkát végzett. Kéziratában az első rész után következő Ádám elmélkedést és a Karácsonyi elmélkedést kiemelték eredeti helyéről és az egész szöveg végére illesztették. A pontos szövegrekonstrukció hívének ismert Juhász bizonyára nem önhatalmúlag változtatta meg az eredeti szöveget, a kiemelés oka az 1953-ban tervezett kiadás koncepciója lehetett.

Úgy tűnik, a Juhász László-féle tisztázat több mint egy évtizedig várta a munka folytatását. A Rákóczi Emlékbizottság 1976 januárjában Kenéz Győzöt kérte fel a *Confessio* szövegkritikai kiadásának előkészítésére és kritikai igényű, jegyzetelt fordítására. A megbízás az *Archivum Rakocianum*-sorozatban bilingvis kiadásra szőtt, mégpedig a Juhász-féle latin szöveg latin nyelvű jegyzeteire, a magyar fordítás elkészítésére és annak magyar nyelvű jegyzetelésére. A munkát R. Várkonyi Ágnes, mint a TTI osztályvezetője és az Emlékbizottság tagja irányította, aki a tervezett kiadvány bevezető tanulmányát és a jegyzetek esemény- és politikatörténeti kiegészítését is jegyezte volna.

Kenéz megkapta a kézirat fotokópiáját, ez alapján javította Juhász tisztázatát. A latin szöveg szövegkritikai munkáját 1976. január 1. és 1977 februárja között végezte. A Karácsonyi elmélkedést visszahelyezte a kéziratban elfoglalt helyére,⁵ a szöveghez 539 latin nyelvű jegyzetet készített 78 kéziratoldalon. A fordítást és annak több mint 500 jegyzetét 1977. február 1. és 1979 ősze között készítette el.⁶

⁴ Ez ma az MTA Kézírtárában található.

⁵ Ez nem Kenéz saját döntése volt, hanem 1977. április 15-én hozott koncepcionális döntés, amelyet Érszegi Géza is jóváhagyott: R. VÁRKONYI 2015:68.

⁶ KENÉZ Győző, Áttekintés a *Confessio* szövegkritikai és fordítói munkájáról, h.n., é.n. [1979 április vége?]. R. Várkonyi Ágnes hagyatékában. A hagyaték Rákóczi *Confessió*jával kapcsolatos része jelenleg (a mű kritikai kiadásának megjelenéséig) a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban (PFL) található.

Nem tudni, Kenéz mikor fejezte be munkáját, de az Irodalomtudományi Intézet középtávú kutatási tervében 1985 decemberét jelölték meg a kézirat leadási határidejéül.⁷ Közben – 1981. június 18-án⁸ – Érszegi Gézát kérték fel a latin és a magyar kézirat kontrollszerkesztői feladatainak elkészítésére. Érszegi már 1982 januárjában arra hívta fel a figyelmet, hogy a párizsi kézirat fotokópiájából több oldal hiányzik, illetve mintegy száz oldalon nem látszik a szöveg széle. Nagyon fontosnak tartotta, hogy – mivel munkájuk során a Vallomások első kritikai kiadása fog napvilágot látni – valaki a kiadás előtt álló szöveget összevesse a kézirattal, akár a kézirat kölcsönzése révén, akár 2-3 hetes párizsi kutatóút során. R. Várkonyi Ágnes válaszában kifejtette,⁹ megkísérelték a kézirat kölcsönzését, de próbálkozásuk nem járt sikerrel. Úgy gondolta, 2-3 hét nem elég egy ilyen munka elvégzésére, megítélése szerint két hónapos ösztöndíjjal lehetne kifogástalan eredményt elérni, amit akkor nem tartottak megvalósíthatónak.

Érszegi a fotokópia és a Juhász-féle tisztázat alapján alaposan ellenőrizte a latin szöveget, annak magyar fordítását, valamint a latin és magyar jegyzeteket. Ezek alapján fogalmazta meg jelentését. Bár Kenéz munkájáról elismerően nyilatkozott, kevesellte a latin szöveg szövegkritikai és filológiai jegyzeteit és újra megfogalmazta: elengedhetetlennek tartja a párizsi kézirat bevonását a munkába. Csak ez alapján készülhet el a megnyugtató szöveg, majd erre támaszkodva a fordítás. Jelentéséhez 14 oldalban mellékelte a hibás olvasatokat és 7 oldalban a szerinte nem pontosan fordított szöveghe-lyeket.

Kenéz Érszegi Géza javaslatait 1984 folyamán dolgozta bele korábbi munkájába. A két szakember rendszeresen találkozott és egyeztetett módszertani és konkrét kérdésekről.¹⁰ Várkonyi Ágnes 1985. január 3-án Kenéz Győző hirtelen nyugdíjazásával és betegségével, illetve a kontrollszerkesztés lassú folyamatával magyarázta a munka elhúzódását. Ugyanakkor örömmel jelenthette, hogy Takács Imre bekapcsolódásával az irodalmi források feltárása a tervezett ütemben halad. A fiatal művészettörténész bevonása valószínűleg szintén Érszegi felvetése kapcsán történt meg, ugyanis a kontrollszerkesztő hívta fel arra a figyelmet, hogy Rákóczi művében mintegy háromszáz helyen vett észre bibliai és egyéb, klasszikus szerzőkre történő utalást. Várkonyi Ágnes ezalatt a Vallomások életrajzi adatait a korabeli

⁷ Kiss József intézeti tervfelelős R. Várkonyi Ágnes és Hopp Lajos [*Archivum Rakocianum*] sorozatszerkesztőknek, 1983. október 3. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka.

⁸ ÉRSZEGI Géza: Jelentés Rákóczi Ferenc *Confessio* c. munkájának kontrollszerkesztéséről. 1983. október 19. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatékában.

⁹ Uo.

¹⁰ Kenéz Győző jelentései 1984-ből. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka.

forrásokkal vetette össze.¹¹ A fejedelem halálának 250. évfordulóján az ELTE bölcsészkarán tudományos konferenciát tartottak, amelynek közép-pontjában a bujdosó Rákóczi és kora állt – nyilván nem függetlenül a *Confessio* kiadásától.

Annak ellenére, hogy ekkor történt meg a *Confessio* tisztázati gépelése,¹² a munka 1985-ben torpant meg. Takács Imrét besorozták, Kenéz Győző egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy a kontrollszerkesztői javaslatokat határidőre átvigye a magyar fordításba, Várkonyi Ágnes pedig a szöveg sokrétű problematikájának feltárásához további kutatásokat tartott szükségesnek.¹³ Egyelőre nincs forrásom arra nézve, történt-e bármi is a kiadás ügyében a következő másfél évtizedben. Mindössze egy rövid levél tanúskodik arról, hogy Loránt István végzett javításokat a latin szövegben.¹⁴

A munkába a 2000-es évek elején kapcsolódtam be. 2001 és 2005 között először – Dénesi Katalin segítségével – számítógépre vittem a Kenéz Győző-féle latin tisztázatot, majd a magyar fordítást. R. Várkonyi Ágnessel több mint egy évtizeden át újra, szóról szóra ellenőriztük a latin szöveget, összevetettük a mikrofilmről készült fotokópiával, az 1876-os kiadással, illetve Juhász tisztázatával. Kenéz latin szövegében számos hibát találtunk, amelyek jó része a tisztázati gépelésből adódott. A latin szöveghez mintegy 5000 lábjegyzetet készítettünk, amelyek a problémás helyeket, illetve az egyes szövegekben mutatkozó eltéréseket rögzítették. 2006 szeptemberében R. Várkonyi Ágnes Párizsban három héten át tanulmányozta Rákóczi kéziratát, ennek során számos kérdéses hely tisztázásra került. Ezek után nem a latin szöveg kritikai apparátussal történő ellátása felé léptünk tovább, hanem – mivel Várkonyi Ágnes kétnyelvű kiadásban gondolkodott – a már megbízható latin szöveg alapján elkezdtük a Kenéz-féle magyar fordítás alapos revízióját.¹⁵ Kiderült, hogy Kenéz szövege nyersfordítás, amely jelenlegi állapotában nem kerülhet az olvasók elé. A magyar változat felét átdolgoztuk, de a második, valamivel kisebb részt R. Várkonyi Ágnes halála miatt már nem sikerült véglegesítenünk.

¹¹ R. Várkonyi Ágnes Kiss József támafelölös részére (MTA ITI), 1985. január 3. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka. A hagyatékban talált feljegyzések alapján Takács Imre 1984-1985 folyamán dolgozott a bibliai helyek felkutatásán.

¹² Ehhez lásd: Útmutató a *Confessio peccatoris* tisztázati gépeléséhez. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka.

¹³ R. Várkonyi Ágnes Kiss József témacsoport-felelősnek írt levele, 1985. július 4. PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka.

¹⁴ PFL R. Várkonyi Ágnes hagyatéka.

¹⁵ Kenéz Győző maga is úgy vélte, fordítását még teljes egészében ellenőriznie kell.

*A szövegforrás*¹⁶

A *Confessio Peccatoris* szövegforrása a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár, a Bibliothèque nationale de France MS latin 13,628 jelzetű kézírata. A kötet papírkézirat; 506 lapot, azaz 1112 számozott oldalt, elől és hátul pedig egy-egy számozatlan előzéklapot tartalmaz. A szöveget két XVIII. századi kéz másolta. A kötetet talán a XIX. század első felében egyszerű papírkötéssel látták el.

Mielőtt belelapoznánk a kéziratba, érdemes tisztáznunk a történetét. A *Confessio Peccatoris* kezdeténél, az első oldal bal felső sarkába írt francia nyelvű bejegyzés¹⁷ szerint a szöveg „Ragotski herceg”, azaz Rákóczi saját kezű írása, amelyet 1740-ben adott át Carbonnier atya, a Párizs melletti Grosbois kamalduli kolostorának házfőnöke. A bejegyzés nem jelzi, hogy az atya hová vitte át a kéziratot, de minden bizonnyal Saint-Germain des Prés maurinus bencés kongregációjának híres könyvtára volt a célállomás. A Bibliothèque nationale MS latin 11.504-től a 14.231-ig terjedő jelzetű kézíratai a francia forradalom után ebből a kolostorból kerültek át a könyvtárba.¹⁸ Ezek után a kézirat útjának csak a legelejét kell tisztáznunk. Mikor és hogyan kerültek Rákóczi írásai Grosboisba? A *Confessio Peccatoris* első könyvének első részét még itt írta a fejedelem és valószínűleg itt is hagyta, amikor 1717 őszén elindult Törökországba; a mű további részeit pedig Rodostóból küldte Grosboisba, vélhetően 1726-ban. Talán a kötetben tartalmazott egyéb írásai is ekkor kerültek a kamalduliakhoz.

A teljes párizsi kézirat három részre osztható. Az első 671 oldal a *Confessio Peccatoris* három könyvét tartalmazza, valamint két, az első könyvbe illesztett meditációt. Ezt a részt egy nem mindig könnyen olvasható, gyors kurzív kéz írta latin nyelven. A 673. oldaltól a 904. oldalig terjedő második részben viszont párhuzamos hasábokban jelenik meg Rákóczi *Fohászainak* latin és a francia szövege. Ezt a részt egy szép, világos, cirkalmas kéz írta. A kézirat harmadik része a fejedelem *Réflexions sur les principes de la vie*

¹⁶ A kézirat kodikológiai vizsgálatát a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) által támogatott 116524. számú kutatási projekt tette lehetővé.

¹⁷ „*ouvrage du prince Ragotski, écrit de sa propre main – communiqué en 1740 par le Révérend] P[ère] Carbonnier Camaldule de Grosbois entre les mains de qui le prince l’avoit déposé.*” „Ragotski herceg műve, saját kezű leiratában, átadva 1740-ben Carbonnier tisztelendő atya, grosboisi szerzetes által.” Az évszám utolsó számjegye körül a papír beszennyeződött, így a mikrofilmen a számjegy nem olvasható világosan, és a korábbi szakirodalomban az 1746-os évszám szerepel. De a kéziratban egyértelműen látható, hogy az évszám 1740.

¹⁸ A kéziratcsoport katalógusa: Léopold DELISLE (1868), *Inventaire des manuscrits de Saint-Germain-des-Prés conservés à la Bibliothèque Impériale, sous les numéros 11504–14231 du fonds latin* (Bibliothèque de l’École des chartes, ser. VI, vols. I, III & IV), Párizs. Itt a Rákóczi-kézirat a 108. oldalon kerül említésre.

civile et de la politesse d'un chrétien, azaz „Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről” című művét tartalmazza, a 909. oldaltól az 1112. oldalig, francia nyelven. Ezt a részt ugyanaz a cirkalmas kéz írta, mint a másodikat.

Ahogy már említettük, a *Confessiót* leíró gyors, impulzív, erősen jobbra dőlő kurzív kézről az első oldalon olvasható, 1740-es dátumú bejegyzés azt állítja, hogy az magáé a fejedelemé. Ha a kézirat első részét összehasonlítjuk Rákóczi más fennmaradt írás emlékeivel, bebizonyosodik, hogy azt valóban a fejedelem írta.¹⁹ A kézirat második és harmadik részét lemásoló cirkalmas kéz pedig nyilván egy írónké, aki a fejedelem környezetében dolgozhatott. Rákóczi a második résznek az első, a 716. oldalig terjedő szakaszának, valamint a teljes harmadik rész lapjait ellátta kézjegyével. Röviden azt mondhatjuk, hogy a párizsi kézirat a fejedelem *Confessiójának* autográf példányát, két másik írásának pedig a szerző által hitelesített másolatát tartalmazza.

Ha a *Confessio Peccatoris* kézirata autográf, akkor vajon megállapíthatjuk azt is, hogy milyen jellegű példányról van szó: munkapéldányról, tisztázatról, vagy netán szerzői másolatról? Minden jel arra utal, hogy a szöveg egyetlen Rákóczi által elkészített kéziratos példányával van dolgunk, amely egyszerre volt szerzői munkapéldány és az utókor számára megőrzendő ereklye. Ezért is vethet több fényt a szöveg keletkezéstörténetére, az alkotói folyamatra és a Rákóczi gondolkodásában lezajlott változásokra a kézirat beható vizsgálata.

Kiindulópontot nyújt a kötet alapanyaga, a papír. A *Confessio* kézirátán belül négy vízjel különböztethető meg. Az első vízjel egy ágaskodó griff, a fején háromlevelű koronával, amelynek egy 1717-es előfordulását Raymond Gaudriault dokumentálta; a papír a közép-franciaországi Ambertben készült, B. Sauvade papírmalmában.²⁰ Ez a vízjel a kötetnek az 1–140. és a 183–236. oldalak közötti részén lelhető fel. Az előbbi vízjel párja egy lekerekített sarkú keretbe foglalt felirat, amely annyira közel áll a gerinchez, hogy a szoros kötés miatt lehetetlen elolvasni. Ezt a vízjelet a 25–126. oldalak közötti kéziratrészben észleltük. A harmadik vízjel egy hasonló felirat, talán *DEGROSS*, *DEGROSSE* vagy *DE GROSSEL*, két végén egy-egy ágaskodó griffel, amelyek középre hajolva két oldalról tartanak fel mellső lábaikkal egy zárt koronát. Ez a vízjel a 145–164. és a 237–670. oldalakon lelhető fel. A negyedik pedig egy felirat, *A GAILLIARDON* ovális keretben,

¹⁹ Köszönettel tartozunk Mészáros Kálmánnak, aki rendelkezésünkre bocsátotta egy, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Rákóczi-autográf (jelzet: G 15 Caps H fasc. 244.2) reprodukcióját.

²⁰ Raymond GAUDRIAULT (1995), *Filigranes et autres caractéristiques des papiers fabriqués en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Párizs, 135. oldal és 79. tábla, no. 689.

felette zárt korona, alatta pedig szőlőfürt. Ez a vízjel a 255–652. oldalak közötti kéziratrészben látható. Egy ugyan nem azonos, de nagyon hasonló vízjelet, amely a francia Pireneusokban fekvő Rocorlan-ban (ma Roquerlan) készült, Asparouh Velkov publikált 2005-ben, az ottomán hivatalos iratok vízjeleit tárgyaló munkájában.²¹

Összefoglalva: az első két vízjel az 1–140. és a 183–236. oldalon lelhető fel, a harmadik és a negyedik pedig az 145–164. és a 237–670. oldalon. Ez azt támasztja alá, amit tartalmi okoknál fogva is tudunk, hogy a *Confessio* első könyvének két része (1–116. és 165–236. oldal) és az első könyvbe illesztett *Meditationes in forma soliloquiorum de misterio reparationis humanae per Adam*, az úgynevezett *Ádám-elmélkedés* (117–139. oldal) elválnak az első elmélkedést követő *Meditatio in nocte Nativitatis Domini*től, a *Karácsonyi elmélkedéstől* (141–160. oldal) és a második, valamint harmadik könyvtől (237–671. oldal): az előbbiek ugyanis Franciaországban keletkeztek, az utóbbiak pedig Törökországban.

A *Confessio* végét követő kéziratrésznek nem vizsgáltuk meg minden egyes oldalát, de több szűrőpróbaszerű vizsgálat azt mutatta ki, hogy itt ugyanazok a vízjelek váltakoznak, mint a *Confessio* Törökországban keletkezett részében. Ez azt támasztja alá, hogy az *Aspirationes* és a *Réflexions* fennmaradt másolata valóban Rákóczi környezetében készült.

Takács László észrevette, hogy a kézirat oldalainak a számozása is kapcsolatban áll a füzetek szerkezetével. A *Confessio* második könyve a 237. oldalon kezdődik, a *Continuatio Confessionis* cím alatt. Itt három szám látható a jobb felső sarokban. Az egyik egy 1-es szám, amely azt jelzi, hogy egy 24 oldalas füzet első oldaláról vagy lapjáról van szó. Ez a szám 24 oldalanként ismétlődik, egészen a második könyv végéig. A második szám a 237. oldalon egy áthúzott 211-es, a harmadik pedig egy 237-es. Utóbbi értelme világos; de mit jelent az áthúzott 211-es? Karácsonyi János és Takács László meggyőző magyarázata, hogy ez a szám a kézirat korábbi állapotát tükrözi, amikor az még rövidebb volt, mint most. Amint említettük, a *Confessio* első könyvébe, ahogy a párizsi kéziratban, úgy a modern szövegkiadásokban is két meditáció illeszkedik. Az első könyv első része a kézirat 116. oldalán ér véget. Ezt követi a *Meditationes in forma soliloquiorum de misterio reparationis humanae per Adam*, az úgynevezett *Ádám-elmélkedés*, amely a 139. oldalon végződik. Ez az üresen maradt 140. oldallal együtt 24 oldal, azaz egy füzet. A következő füzet első húsz oldalán (141–160.

²¹ Asparouh VELKOV (2005), *Les filigranes dans les documents ottomans: divers types d'images* (Sofia: Éditions „Texte – A. Trayanov”, 2005), 28–29, no. 30: kis szőlőfürt, felette a FIN felirat, egy korona és az A GAILLIARDON felirat. Vö. uo. 38, „Raisin”, no. 30A és 387 no. 30A (röntgenkép). A Gailliardon-papírmalom nyilván rendszeresen exportált papírt Törökországba.

oldal) a *Meditatio in nocte Nativitatis Domini*, az úgynevezett *Karácsonyi elmélkedés* áll; a füzet utolsó négy oldala (a számozás szerint a 161–164. oldal) pedig üres. Egy új füzet első lapján, a 165. oldalon kezdődik a *Confessio* első könyvének második része, a második könyv pedig az általunk imént megvizsgált 237. oldalon, amely az áthúzott 211-es oldalszámot is viseli. $237 - 211 = 26$, tehát ennyivel csúszott el az oldalszámozás. Karácsonyi és Takács szerint ez a különbség azzal magyarázható, hogy az eredetileg nem ide tartozó *Karácsonyi elmélkedést* az első számozás után illesztették be a kéziratba. Bár az elmélkedés fürete csak 24 oldalas, a 237. oldalon olvasható két szám közötti különbség pedig 26, könnyen elképzelhető, hogy a számozó a kézirat egy lapját nem számolta.

Takács László egy 2018. márciusi előadásában megjegyezte, hogy az oldalszéli bejegyzések és a szövegben megjelenő utalások szerint a *Karácsonyi elmélkedés* 1719 karácsonyán született, míg a *Confessio* első könyvének az első része 1716 karácsonya előtt, az Ádám-elmélkedés 1717 elején, a *Confessio* második könyvének a második része pedig 1717 januárjában. A *Karácsonyi elmélkedés* azután került a jelenlegi helyére, hogy valaki számozta a kézirat fontosabb oldalait.²² De pontosan mikor történt ez a változás, és mennyiben felel meg a fejedelem szándékainak? A kérdés eldöntéséhez tudnunk kellene, hogy mikor és hol lettek számozva a kézirat oldalai. Nyilvánvaló kihívást jelent egy kéz paleográfiai megítélése, néhány részben áthúzott számjegy alapján; így az oldalszámokkal kapcsolatban végső ítéletet most nem mondanék. Kutatásaink jelenlegi fázisában úgy gondoljuk, hogy a 237. oldalon az 1-es számjegy, valamint az áthúzott 211-es oldalszám Rákóczi keze írása lehet, a 237-es viszont nem az övé. Ha ez a megítélés helyes, akkor a kézirat korábbi állapota, amelyben a *Karácsonyi elmélkedés* nem állt a jelenlegi helyén, az Ádám-elmélkedés viszont igen, mindenképpen a fejedelem szándékát tükrözi.

Javítások, betoldások a párizsi kéziratban

II. Rákóczi Ferenc fejedelem részben Franciaországban, részben Törökországban 1716 és 1720 között írt *Confessio Peccatoris* (magyarul olykor *Vallomások*, olykor *Egy bűnös vallomása* címen ismert) latin nyelvű írásának jelenleg egyetlen kézirata ismert, jelzete: Paris, Bibliothèque nationale de France, MS latin 13,628. Készült ugyan két francia fordítása (egy teljes

²² TAKÁCS László (2018), *II. Rákóczi Ferenc: Confessio Peccatoris – a kézirat tanulságai*, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2018 március 27.

és egy kivonatos),²³ a latin szöveg kéziratos másolatáról vagy másolatairól azonban jelenleg nincs tudomásunk.²⁴ Tanulmányomban e Párizsban található kézirat sajátosságai alapján azt kívánom újabb érvekkel bizonyítani, hogy a *Confessio Peccatoris* jelenleg ismert egyetlen latin nyelvű kézirata nemcsak Rákóczi autográf írása,²⁵ hanem egyben a mű legelső fogalmazványa, így a szövegben a mű sorsára vonatkozó megjegyzések és utalások egyben magát a kézirat sorsát megvilágító kijelentéseként is értékelhetők. Ezen előrebocsátott megállapítás bizonyítására a kéziratban található *javitások* és *betoldások* fajtáit és természetét kívánom bemutatni.

A javítások és betoldások megítélése szempontjából fontos tényező, hogy a kézirat – a szöveg belső utalásai és külső bizonyítékok alapján is – két részre osztható. Az első könyv első részét Rákóczi Törökországba indulásakor Grosbois-ban hagyta, vagyis 1717. augusztus 15. után ennek a szövegéhez javítási céllal többé nem fért hozzá. Az első könyv második részét magával vitte, majd a második és harmadik könyveket 1717 őszétől 1720 elejéig írta meg, s ezeket csak évekkel később, föltehetően a húszas években küldte el a kamalduliaknak, bár 1726-ban a kamalduliaknak címzett levelének sorait úgy is lehet érteni, hogy azt csak halála után szándékozott eljuttatni Grosbois-ba.²⁶ Mindezt azért fontos előre bocsátani, mert a javítások értékelése szempontjából nem mindegy, mikor javította vagy javíthatta Rákóczi a *Confessio Peccatoris* szövegét. Az első rész javítására kevés ideje volt, hiszen ezt 1716 végén, karácsony táján kezdte írni, és 1717 augusztusában végleg megvált tőle, míg a többi részt – elvileg – éveken keresztül formálhatta. Ha teljes képünk lesz a kézirat javításairól, természetesen arra a kérdésre is egyértelmű választ fogunk adni, hogy milyen szempontok vezették Rákóczit a kézirat javításakor 1717-ben, illetve 1717 augusztusa után. Ennek a kérdésnek a létjogosultságát az adja, hogy 1719-ben súlyos

²³ E kéziratokkal kapcsolatban lásd Tüskés Gáborék e kötetben (ide majd a végleges oldal-szám) megjelent tanulmányát.

²⁴ Hopp Lajos tanulmányában azt állítja, hogy Rákóczinak volt másolata arról a szövegrészről, amelyet Grosbois-ban hagyott. A kézirat számozása és a *Confessio Peccatoris* első könyvében található javítások azonban nem erősítik meg ezt a föltételezést. Rákóczi nem tisztázatot, hanem az eredeti fogalmazványt hagyta Franciaországban, s nem vitt magával másolatot sem. Vö. HOPP Lajos (1972), Utószó, In Rákóczi Ferenc (1972), *Vallomások, Emlékiratok*, A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos, az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája, Budapest, Szépirodalmi, 919.

²⁵ Ezt feltételezte a szöveg első kiadója, Grisza Ágost is: II. RÁKÓCZI FERENC (1876), *Önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhitásai* című munkája. A párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kézirat alapján kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, VI: „A 671 lapra terjedő első rész, latin nyelven, Rákóczi által sajátkezűleg van írva.” Ezt erősíti meg a kézirat első oldalán olvasható francia nyelvű bejegyzés is: „[...] ecrit de sa propre main [...]” (lásd fentebb: ide kerül majd egy hivatkozás).

²⁶ Vö. ZOLNAI Béla (1927), A janzenista Rákóczi, *Széphalom*, 1, 7–9, 273–274.

kritikát fogalmaztak meg a konstantinápolyi egyházi cenzorok a nekik átadott írásainak janzenista tendenciája és tartalma miatt.²⁷ A korabeli teológiai viták szempontjából tévesnek minősülő kijelentései kijavítására tehát csak a magánál lévő kézirat-corporum esetében gondolhatott, így azokon a részekben, amelyek törökországi tartózkodása idején nála voltak, illetve amelyeket ott írt, még a cenzori vélemények megismerése után is változtathatott, sőt azt sem zárhatjuk ki, hogy ha esetleg a korábbi eseményekkel kapcsolatban valamilyen új adathoz jutott, akkor változtatott a korábban papírra vetett szövegen. Az ilyen típusú javításoknak, betoldásoknak a *terminus ante quem*-je az az időpont, amikor a *Confessio Peccatoris* többi részét is elküldte Grosbois-ba.

Mindezek előrebocsátása után a *Confessio Peccatoris* kéziratáról a következőket lehet kijelenteni. Rákóczi más latin vagy francia nyelvű, ma Párizsban vagy Troyes-ban őrzött kézírataival²⁸ ellentétben a *Confessio Peccatoris* kézírata nem tisztázat, hanem fogalmazvány, amelynek szövege számos javítást tartalmaz, s ezek mind a szöveg formálódásáról tanúskodnak. A változtatások természetét tekintve három nagy csoportot különböztethetünk meg: 1. azonnali törléseket, 2. azonnali vagy a szöveg papírra vetésének időpontjától számítva nem sokkal későbből származó javításokat, 3. és végül betoldásokat. Szövegben való elhelyezkedésüket tekintve szintén háromféleképpen osztályozhatjuk a szövegváltoztatásokat. Az elsőbe tartoznak az azonnali törlések, illetve az ezekhez kapcsolódó, a törölt szórészlettel, szóval vagy több szóval egy sorban, vagy a közvetlenül utána

²⁷ Vö. VIZKELETY András (1961), II. Rákóczi Ferenc elmékedéseiről készült egyházi cenzori jelentések, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2, 204–216.

²⁸ Ezekről fényképfelvételek láthatók az *Archivum Rákóczianum* köteteiben, például: II. RÁKÓCZI Ferenc (1984) *politikai és erkölcsi végrendelete = Testament politique et moral du prince François II Rákóczi* (a tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta KÖPECZI Béla; a latin szöveget gondozta BORZSÁK István; a francia szövegeket gondozta KOVÁCS Ilona, ford. SZÁVAI Nándor és KOVÁCS Ilona [avec une étude et des commentaires de Béla Köpeczi; texte latin établi par István Borzsák; textes français et appareil critique établis par Ilona Kovács]), Budapest, Akadémiai, 1–8. képek. Ezek egyértelműen nem Rákóczi-autográfok. Továbbá II. RÁKÓCZI Ferenc fejedelem (1978) *emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig = Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin* (ford. VAS István, a tanulmányt és a jegyzeteket írta KÖPECZI Béla, a szöveget gondozta KOVÁCS Ilona [avec une postface et des commentaires de Béla Köpeczi, texte établi et appareil critique par Ilona Kovács]), Budapest, Akadémiai, 1–6. képek. A kézírás alapján ezek sem Rákóczi-autográf kéziratlapok. Illetve: II. RÁKÓCZI Ferenc (1994) *meditációi* (a latin szöveget gond. és jegyz. DÉRI Balázs; a francia szöveget gond. és jegyz. KOVÁCS Ilona; a tartalmi összefoglalókat készítette, a tanulmányt írta TÜSKÉS Gábor [texte latin établi et annoté par Balázs Déri, texte français établi et annoté par Ilona Kovács; avec une étude et des résumés de Gábor Tüskés]), Budapest, Balassi, 1–5. képek. A képmellékletben szereplő kéziratlapok szintén nem autográfok. A Zolnai Béla tanulmányában közölt fényképfelvétel alapján az *Aspirationes* kézírata Rákóczi autográf tisztázata, amit a betűk és a számok formája is megerősít. Vö. ZOLNAI Béla (1927), *A janzenista Rákóczi*, Szépkalomp-Könyvtár 3., Szeged, 2.

következő sor(ok)ban található javítások, változtatások. A másodikba azokat a javításokat és betoldásokat sorolhatjuk, amelyeket a szöveg eredeti sorai közé írt Rákóczi. (Ezen *interlineáris* javítások, betoldások időpontjának meghatározása nehéz feladat, mert akár a szöveg fogalmazása során, akár egy későbbi revíziókor beszúrhatta őket Rákóczi.) Végül az utolsó csoportba a margóra írt betoldások sorolhatók, amelyek – természetüket tekintve – mindenképpen későbbinek tekinthetők, a kézírás alapján azonban ezek a *marginális* betoldások is Rákóczitól származnak, s nem egy későbbi értelmező kiegészítéseiről van szó. Külön csoportba, de az *interlineáris* javítások közé is lehetne sorolni a javításoknak azt a fajtáját, amikor Rákóczi az eredeti szavakat meghagyja, csak a sorrendjüket változtatja meg: ilyenkor a szavak végleges, helyes sorrendjét a szavak fölé, a sorok közé írt számokkal jelezte. Az ilyen típusú javításokat *numerikus*nak nevezem.

Táblázatba foglalva így klasszifikálhatók a szöveg javításai, ahol a metszéspontba azt írtuk, hogy vannak-e ilyen típusú javítások, s hogy a keletkezésük ideje mennyire határozható meg:

	<i>azonnali javítás</i>	<i>későbbi javítás</i>	<i>betoldás</i>
<i>lineáris</i>	igen	nincs	nincs
<i>interlineáris</i>	igen, lehetséges	igen, valószínű	igen, lehetséges
<i>marginális</i>	van, de kevésbé valószínű	van, valószínű	van, valószínű
<i>numerikus</i>	lehetséges	lehetséges	nincs

A *lineáris*, azonnali javítások meghatározása a legegyszerűbb. Ahogy Rákóczi egyszerre fogalmazza és írja a szöveget, meggondolja magát, és a leírt vagy éppen csak elkezdett szót áthúzza, és közvetlenül utána a már helyesnek tartott kifejezéssel folytatja a szöveget. Ennek az azonnali javításnak azonban vagy egy, a kézirat státuszával kapcsolatos sajátossága is. Nagyon sokszor olyan áthúzott szavakkal vagy szótöredékekkel találkozunk, amelyek később, pár szóval arrább előfordulnak a szövegben. Mivel ez a néhány szóval arrábbi előfordulás azt is jelenthetné, hogy a kézirat nem fogalmazvány, vagyis nem az első szöveg, hanem másolat, amelyben az ilyen tévesztések annak tudhatók be, hogy a másoló szeme ugrott egy vagy két sort a hasonló vagy azonos szavak miatt, tisztázni kellett, hogy pontosan melyik esetről van szó a két lehetőség közül. Mivel az azonnali javításoknak csak egy része ilyen természetű, másfelől utánuk általában a mondanivaló, a fogalmazás pontosítása történik, egyértelműen kijelenthető, hogy ezek a változtatások a kézirat fogalmazvány státuszát bizonyítják, vagyis – bár azt nem állíthatjuk, hogy nincsenek lappangó másolatai, mint ahogy van is francia fordítása – kijelenthető, hogy korábbi, teljes fogalmazványa nem volt a szövegnek. A *teljes* jelzöt azért kell hangsúlyozni, mert szövegtöredé-

kek, előzményszövegei előfordulhatnak más műveiben vagy előkerülhetnek, például levelekből, de magának a teljes szövegnek előzménye bizonyosan nem volt.

E javításokra a következő példákat idézzük (oldalszámként a kézirat számozását adjuk meg, amely valószínűleg nem Rákóczitól, hanem a kéziratot egybeillesztő grosbois-i szerzetestől származik.):

Ilyenből egy oldalon is rengeteg akad, hiszen a kéziratnak alig van olyan oldala, amely egyáltalán nem tartalmaz javításokat. Emiatt mutatványként csak néhányat idézünk, mint például a 237. oldalon találhatóakat: *et <tamdiu> donec*, illetve *nisi <propterea> quia [...]*,²⁹ majd ugyanitt arra is akad példa, hogy be sem fejezte az elkezdett szót (ebben az esetben többnyire csak hipotetikusán állíthatjuk, hogy Rákóczi milyen szót szeretett volna írni): *Pereundum enim esset mihi <absq> sine te [...]*. Az írás menetét mutatja az is, amikor szemmel láthatóan az első megfogalmazás során rosszkor ad meg egy adatot, majd amikor ezt észre veszi, azonnal javítja, mint például a 324. oldalon, amikor előbb elrontja, hogy hol is hagyta hátra feleségét: [...] *et rebus domesticis compositis/ uxore mea in <Javaroviensi vico sane re>/<licta> visovka relicta [...]*

Az ilyen típusú javítások közé sorolhatók azok is, amikor Rákóczi nem áthúz egy szót vagy szó-, illetve szövegrészt, hanem átírja a szó vagy szavak végződését, például megváltoztatja az esetvégződést. Például a kézirat 253. oldalán: [...] *id est illu<m>d firma [...]* vagy a 254. oldalon: [...] *omnes meas actiones non ad te direx<i>|:eram:| non/ tamen rejec<i>|:eram:| fundamenta [...]*, illetve a 274. oldalon: [...] *dum praefi/xum misericordiae tuæ terminum exce<derit>|:dit:| [...]*

Az *interlineáris* javítások csoportjába tartozó szövegvariánsok keletkezésének időpontjára csak a szövegváltozatok természete alapján következtethetünk. Ha grammatikai, stilisztikai jellegűek, vagy a fogalmi tisztázás vezette Rákóczit, akkor inkább a szöveg keletkezésének idejéhez közelebbi időpontot föltételezhetünk, ha teológiai terminológiai pontosításról, javításról van szó, akkor lehetséges, hogy a cenzori vélemények megismerése utáni időből származnak. Ezeket a javításokat természetünk szerint több osztályba sorolhatjuk. Vannak köztük grammatikai és stilisztikai jellegű változtatások, de ugyanilyen gyakorisággal fordulnak elő terminológiai változtatások, amelyek – a szöveg természetétől függően – az elbeszélés pontosítását szolgálják, a teológiai tartalmú elmélgedések, hálaadó szövegek esetében viszont elsősorban a precíz teológiai meghatározás szempontjából

²⁹ A kézirat szövegének idézésekor a következő diakritikus jeleket használok: törlés: <...>; betoldás: |:...|; sortörés a kéziratban: /. A kézirat sok helyen interpunkció nélküli folyamatos szöveg, amelyben Rákóczi saját írói szándéka szerint írt kis vagy nagy betűvel bizonyos szavakat. Az idézett szövegben az eredeti kis és nagybetűk szerepelnek, a személynevek esetében is.

értelmezhetőek. Ezeket a javításokat többnyire a javításra ítélt szavak fölé vagy azok közelébe írta, de olykor, ha a hely szűk volta miatt a sorok közt nem fért el, a lap szélén, a margón is folytatta. Néhány példa kellően megvilágíthatja az ilyen típusú javításokat.

A kézirat 238. oldalán több interlineáris javítás, betoldás is található: [...] *gemat* |:proinde:| *in me spi/ ritus tuus de foeditatibus et infidelitatibus meis* [...]. E részletben a *proinde* egyértelműen a logikai kapcsolat grammatikai pontosítására szolgál. Ennek folytatásában olvasható a következő javított részlet: [...] *te dictante scribens/ <et ea> |:illa quoque:| quæ te permittente quidem sed/nolente <et> |:quin immo te veluti:| absente ego miser ille ego/ mundi Carnis et demonis mancipium/ feci* [...]. Az *et ea* kijavítása nyilvánvalóan tartalmi pontosítás, de inkább sorolható a nyelvi finomítás kategóriájába, míg a másik szövegrészlet beszúrásának egyértelműen teológiai okai voltak, amennyiben a *quin immo te veluti* elveszi az *absente* kategorikuságát, és Isten távollétét látszólagossá teszi. Ugyanezen az oldalon található egy olyan interlineáris javítás, amely arról árulkodik, hogy Rákócziinak a saját írásával kapcsolatban is módosult az elgondolása. A *Confessio Peccatoris*-ra utalva írja, hogy: *Miranda et semper adoran/da sunt ea Domine mihi quæ in præcedenti/<libro> |:parte:| Confessionis meæ te revelante scripsi/ab infantia mea*. Mindez, mivel a második könyv elején olvasható, nyilvánvalóan az első könyvre vonatkozik. A *libro*-nak *parte*-ra való javítása azonban arra enged következtetni, hogy Rákóczi a javítás pillanatában nem *könyvek*-re gondolta tagolni írását, hanem *részek*-re. Csakhogy ez annak a könyvnek a második lapján szerepel, amelynek címe alatt az áll, hogy *Liber 2ndus*. Figyelembe véve, hogy a latin nyelv szabályai szerint *secundus*-nak csak abban az esetben nevezhette a könyvet, ha vagy feltett szándéka volt írni egy harmadikat, vagy már meg is írta azt, ellenkező esetben ugyanis *liber alter*-nek kellett volna a második könyvet definiálnia, valószínű, hogy – bár ez nem látszik rajta, mivel szabad helyre, középre lett írva – a *Liber 2ndus* is későbbi betoldás. Rákóczi valószínűleg akkor írhatta föl a 237. oldalon olvasható cím alá, amikor belefogott vagy elkészült a harmadik könyvvel, míg a *libro*-*parte* változtatás mindenképpen a végleges könyvszámozás kialakítása előtti időre datálható. Mivel a *Confessio Peccatoris* első könyvét Grosbois-ban hagyta, ezért arra nem írhatta rá, hogy *Liber primus*, ami valóban hiányzik is a kézirat első oldaláról.

A harmadik nagy csoportba tartoznak a mindenképpen utólagosnak tekinthető, *marginalis* kiegészítések. Ezeknek általában az a jellemzője, hogy Rákóczi a főszövegből nem húz ki semmit, hanem egyszerűen kiegészíti a szöveget a margóra írt szavakkal. Ezek a kiegészítések lehetnek egyszavasak és egészen terjedelmesek is. Minthogy az azonnali javítások a szöveg keletkezésével egyidejűnek tekinthetők, ezek a javítások azok, amelyek a szöveg keletkezésétől időben viszonylag távolabb helyezkednek el. Azt föl-

tehetjük, hogy ezek a javítások utólagosak, vagyis amikor Rákóczi lezárta egy részt, akkor a szöveget újra olvasta, s ezeket a kiegészítéseket akkor tette, ezek idejére azonban csak hozzávetőleges következtetéseket tehetünk. Ezek a kiegészítések egyaránt származhatnak az 1717 és 1719 vége közötti, de akár az 1720 utáni időszakból, de a *terminus ante quem* csak a Grosbois-ba küldés időpontja lehet. A külső körülmények figyelembevételével lehet ennek a javításokat is eredményező újraolvasásnak az időhatárát meghatározni. A legkönnyebb talán a Rákóczi janzenizmusát ért kritika alapján behatárolni a javításokat. Föltevésünk szerint – mivel Rákóczi szerette volna elkerülni a janzenizmus vádját – az orthodoxyát, vagyis a katolikus tanításhoz való ragaszkodását kifejező javításokat legkorábban 1719 tavaszára datálhatjuk. Ezek közé tartozik a következő szövegrész, amelybe alighanem a szabad akarat problémája miatt szűrte be az ember szembeszegülésének lehetőségét megadó kiegészítését: *Peccabis enim contra charitatem, cum meam super hæc oppinionem antecedentia et |:subsequentia:| abunde demonstrant. Sed valeant ad demonstrandum habere gratias suos gradus et peccatum mensuram, in quibus cum quis perseverat, ita per charitatis aut cupiditatis trahitur |:pondera:|, ut |:quamvis resistere posset, non tamen:| nunquam resistat [...].* A szövegben eredetileg csak azt állította, hogy a szeretet és a vágy súlya úgy ragadja magával az embert, hogy nem tud ellenállni: *trahitur, ut nunquam resistat.* Az ember ellenállásra való képességét engedi meg viszont azzal, hogy később beszúrta: *quamvis resistere posset,* vagyis megvan a képessége ellenállni. Ezt és az ilyen típusú javításokat, betoldásokat talán joggal tudhatjuk be a korabeli teológiai viták hatásának, és tekinthetjük az őt janzenizmussal hírbe hozó kritikákra adott válasznak.

Vannak természetesen olyan típusú javítások, amely ezekkel a teológiai nézeteivel kapcsolatos bírálatokkal nem hozhatók kapcsolatba, mégis utólagos revízió nyomait tükrözik. Ezekben az esetekben Rákóczi saját művének első olvasójaként fordul a *Confessio Peccatoris* szövegéhez, és pontosítja a szöveget, hogy az, aki majd olvassa – hiszen föltett szándéka volt, hogy írása mások kezébe kerüljön –, azonnal értse azokat az utalásokat, amelyeket a fejedelemnek nem kellett a maga számára megmagyaráznia. Ilyen típusú javítás-betoldás például a második könyv 279. oldalán több is található. Egyfelől a lap szélén szúrja be a szövegbe Bercsényi Miklós pontos beosztását: *[...] quapropter Comite Bercsenio |:supremo Confoederati / Regni Generali et Locum/tenente meo:| in /Poloniam |:in hanc rem:| expedito pro protrahendo bello / substiteram Munkacsini [...],* másfelől később kiegészíti a szöveget Károlyi névvel: *[...] et/ hinc Consilio habito Generali meo Campi/ Marechallo et partium Transbiscia/narum Commendantium |:comiti Karoli:| permiseram [...].* A személyek pontos meghatározásának célja vezette akkor is, amikor egy hosszabb magyarázó bejegyzést fűzött a szöveghez a kézirat 307. oldalán Desalleurs márkival kapcsolatban: *[...] quippe dis/ces-*

sus Parisiis ablegati mei aula Gallica per ora/torem suum |:marchionem des/alleurs qui durante/bello Hungarico able/gati apud me fungeba/tur ministerio:|/Constantinopoli residentem [...]. De ezek közé a javítások közé sorolható az is, hogy a 450. oldalon a tartózkodási helyére utaló *huc* mutató névmást áthúzva a pontos *in Turcicum Imperium* kifejezést írja.

A negyedik, *numerikus*nak nevezett javításokra a szövegben ugyan csak egy-két példa akad, érdemes mégis idéznünk ezek közül is, hogy kitűnjék, ezekben az esetekben elsősorban grammatikai-stilisztikai szempontok befolyásolták Rákóczit. A kézirat 654. oldalán eredetileg így volt olvasható a szövegrészlet: [...] *ex his novo exultationis et doloris argumento assumpto exciter ad laudandum |:et amandum:| te et odiendum et vituperandum me. [...].* Rákóczi a *vituperandum et odiendum* szavak fölé írt 1-es, 2-es és 3-as számmal kívánta jelezni, hogy a két participium fölcserélendő, aminek csak az lehet az oka, hogy így érezte a fokozatosságot erőteljesebbnek, hiszen a *vituperandum et odiendum* így ugyanazt telítődést jelzi, amelyet az *ad laudandum* mellé a margón beszúrt *et amandum* kifejez. Ebben az esetben tehát nyilvánvaló, hogy a *marginalis* és a *numerikus* stilisztikai javítás ideje egybeesett.

A javítások és beszúrások, kiegészítések tükrében Rákóczi tehát nem pusztán írója és lejegyzője volt a *Confessio Peccatoris*-nak, hanem, ha nem dolgozta is át és nem tisztázta is le a szöveget, s – tudomásunk szerint – mással sem készítettett tisztázatot, a szöveget egyszer vagy többször újra elolvasta, s különböző (grammatikai, stilisztikai, megértést segítő és teológiai terminológiai) szempontok szerint javította azt. Éppen ezért a kéziratban föllelhető javítások és betoldások regisztrálása és interpretálására jelentősen hozzájárul a *Confessio Peccatoris* és keletkezése folyamatának jobb megértéséhez.